

HISTORIJA I ZAKONSKI OKVIRI OBNOVE CRKAVA U BOSANSKOM EJALETU 1853.

Emir Demir

Apstrakt

Ovaj rad istražuje historiju i šerijatskopravne aspekte obnove starih i gradnje novih crkava u Bosanskom ejaletu 1853. godine za vrijeme sultana Abdulmedžid-hana Prvog i mandata bosanskog valije Huršid-paše i rumelijskog inspektora Kamil-paše. Islamsko pravo definisalo je status i odnos prema Jevrejima i kršćanima, a time i njihovim bogomoljama. Islamska osvajanja nisu bila samo vojna, već su imala za cilj širenje osvjedočene pravde, tolerancije i slobode. Mnoga pravila vezana za neislamske bogomolje ustanovljena su još od vremena kada je halifa Omer godine 636. preuzeo Jerusalem u Palestini, a ovaj rad, također, analizira status istih bogomolja u klasičnoj islamskoj literaturi hanefijske provenijencije. Na području Bosne i Hercegovine tokom osmanske vladavine, crkve su obnavljane i građene uz strogo poštovanje starih dimenzija i zakonskih okvira. Osmanlije su još od Tanzimata 1839. postavili nešto liberalnije zakonske okvire za obnovu i gradnju crkava. U transkripciji, prijevodu i analizi osmanskih dokumenta koji potječu iz 1853. godine, zabilježene su molbe, izvještaji i dozvole za obnovu i gradnju crkava u Bosni. U izvještajima se spominju crkve u Kreševu, Dolcu, Gučoj Gori, Livnu, Vidošima, Sutjesci, Varešu, Zoviku i Plehanu. Također, zabilježene su molbe bosanske pravoslavne zajednice za obnovu njihovih vjerskih objekata.

Ključne riječi: historija, obnova crkava, Bosanski ejalet, islam, tolerancija, kršćani/hrišćani, bogomolje, Tanzimat, šerijatsko pravo, millet, katolici, pravoslavni, mitropolit bosanski i zbornički.

UVOD

Moralno-etički aspekti islamskih osvajanja

Feth (el-feth, ar.), u doslovnom značenju islamsko ‘otvaranje’ ili ‘oslobodenje’, jedinstven je u cijeloj historiji cijelog čovječanstva, jer nije predstavljao puko osvajanje zemalja i tuđih resursa, već, zapravo, pridobijanje ljudskih srca širenjem pravde, tolerancije, jednakosti i bratstva.

Onaj ko sagleda prirodu islamskih osvajanja, doći će do saznanja da su imala za cilj prenošenje poruke islama i davanje slobode izbora svim ljudima. Odluka o ratu donosila se u dva slučaja: kada se fizičkom silom stane pred mirni poziv u islam, ili prilikom napada na slobodu vjerovanja, odnosno kada se ljudi ciljano odvrćaju od istina islama.¹

U islamu uopće ne postoji koncept ratovanja po kojem bi se neko prisilio da pređe na islam, kao što je to bio slučaj sa krstaškim ratovima, inkvizicijom i etničkim čišćenjima posebno uperenim protiv muslimana, i to s najtežim oblicima zlostavljanja, fizičkog istrebljenja i uništavanja islamskih sakralnih objekata, kao u Španiji/Andaluziji potkraj XV, na Balkanu krajem i početkom XX, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu 1992-1995. i Kosovo 1998, Gazi u Palestini 2023. U kodeksima islama ne postoji ideja rata koji ima za cilj da zavlada jedna rasa ili prevlada jedan rod, što su bila odličja svjetskog rata kojeg je pokrenuo Hitler s bolesnom ambicijom da tzv. germanska arijevska rasa postane superiorna nad ostalima. U islamu se ne može voditi rat čiji je osnovni cilj pribavljanje plijena, uzurpiranje tuđih sirovina i resursa, što su radile zapadne kolonizacijske sile u afričkim i azijskim zemljama. Također, nezamislivo je da se rat vodi zarad lične slave nekog kralja ili vladara.

U Kur'anu se kaže: “*Nema prisile u vjeru*”², kao i: “*O ljudi, Mi smo vas od muškarca i žene stvorili i plemenima i narodima vas učinili da biste se upoznali*”³. Također je rečeno: “*I borite se na Allahovu putu protiv onih koji se bore protiv vas, ali ne prelazite granice. Zaista Allah ne voli one koji prekoračuju granice.*”⁴ Značenje Božijeg puta je objašnjeno izrekom Poslanika,

¹ El-Ibrahimi, Muhammed (1997) *Asaru'l-imam Muhammed El- Bešir El-Ibrahimi*, Bejrut: Daru'l-garbi'l-islami, 5/92.

² Sura El-Bekare, ajet 256.

³ Sura El-Hudžurat, ajet 13.

⁴ Sura El-Bekare, ajet 190.

neka su na njega mir i spas Božiji: “Ko se bori da bi Allahova riječ bila vrhovna, bori se na Njegovom putu”.⁵

Islam je svojim suštinskim vrijednostima sačuvan fanatizma, rasizma i vjerske netrpeljivosti. Ova religija, njeni zakoni i njen društveni sistem, također, se odlikuju po apsolutnoj pravdi: svi ljudi dijele jednaka prava, a pravda je neupitna čak kada se radi o prijateljima ili bliskim rođacima: “*I kad govorite, da krivo ne govorite, pa makar se ticalo i srodnika, i da obaveze prema Allahu ne kršite*”⁶, “*Neka vas mržnja koju prema nekim ljudima nosite nikako ne navede da nepravedni budete! Pravedni budite, to je najbliže bogobojažnosti, i bojte se Allaha, jer Allah dobro zna ono što činite.*”⁷

Islam se odlikuje nastojanjem da spriječi i odvrati nepravdu, gdje god ona bila. Muslimani se smatraju pozvanim da je otklone, bez obzira ko je učinio ili kome je učinjena. U priči o Džebeli b. El- Ejhemu, kralju plemena Gassan, koji je za vrijeme Omerove vladavine ošamario beduina koju mu je stao na ogrtač u obilasku oko Kabe, pa je Omer naredio da se Džebeli uzvrati istom mjerom, jasni su argumenti da pravda islama nikada nije gledala na status i položaj tlačitelja; to jest, kako bi ga oslobodila od kazne, a ni na slabost, neznanje ili nesnalažljivost potlačenog, kako bi mu se oduzelo njegovo pravo.⁸ I sam Poslanik, neka su na njega mir i spas Božiji, govorio je: “Tako mi Onoga u čijoj je ruci Muhammedova duša, ako bi Fatima, kćerka Muhammedova, ukrala, Muhammed bi joj odsjekao ruku”.⁹

Ovo su prava polazišta i razlozi islamskih osvajanja: sloboda širenja misije, sloboda vjerovanja i ostvarenje pravde na zemlji. Uostalom, i sami kršćani su hvalili islamska osvajanja:

“Arap i nisu natjerali osvojene narode da pređu na islam. Kršćanima, zoroastrijcima i jevrejima, koji su se prije islama suočili s najgroznijim i najstrašnijim primjerima vjerskog fanatizma, bilo je dopušteno da bez ikakvih prepreka praktikuju obrede svoje vjere. Muslimani su im, bez i najmanjeg uznemiravanja, prepustili bogomolje, manastire, svećenike i rabine. Zar to nije krajnja tolerancija? Gdje i kada je historija prenijela nešto takvo? Ko to nije odahnuo nakon vizantijskog progona, španskih zvjerstava i ugnjetavanja

⁵ En-Nejsaburi, Muslim (2000) *Sahih Muslim*, Dar Ihja’i’t- turasi’l-arabi, Bejrut, 1904.

⁶ Sura El-En’am, ajet 152.

⁷ Sura El-Ma’ide, ajet 8.

⁸ Ibn Kesir, Imaduddin (1420H) *El-Bidaje ve’n-Nihaje*, Rijad: Daru Aleml’l-kutub, 11/264.

⁹ El-Buhari, *El-Džami’us-Sahih*, 34/5.

jevreja. Novi muslimanski gospodari i vladari nisu se miješali u unutrašnja pitanja tih naroda. Jerusalimski patrijarh je u devetom vijeku pisao svom bratu, carigradskom patrijarhu: "Oni se odlikuju pravednošću i uopće nam ne čine nikakvu nepravdu, niti protiv nas primjenjuju ikakvo nasilje."¹⁰

"Uvidjevši Božije prste u arapskim osvajanjima, čak i nakon što su istočne crkve već imale iskustvo sa islamskom vladavinom pet vjekova, jakobitski patrijarh Antiohije Mihailo Stariji, preferirao je istaći ono što su napisala njegova braća u vjeri u drugoj polovini dvanaestog vijeka. Nakon što je pisao o Heraklijevim progonima, rekao je: "Iz tog razloga je Bog osvete, koji je jedinstven po snazi i moći, i koji mijenja stanje ljudi kako hoće, dajući vlast kome hoće i podižući ponižene - kada je vidio zla Bizantinaca koji su pribjegli sili i počeli pljačkati naše crkve, krasti naše domove sa cjelokupnom imovinom, i spuštati na nas kaznu bez milosrđa ili brižnosti, Ismailovi sinovi su poslani iz južnih zemalja da nas svojim rukama spase iz stiska Bizantinaca." Zatim je rekao: "Nije to bio lagan dobitak osloboditi se okrutnosti Bizantinaca, njihovog nasilničkog bijesa protiv nas, i naći se u sigurnosti i miru."¹¹

"Kada je muslimanska vojska stigla u dolinu Jordana, a Ebu Ubejde se utaborio u Fahlu, hrišćanski narod ovog područja pisao je Arapima: "O muslimani, draži ste nam od Bizantinaca iako su oni naše vjere! Vi ste prema nama pošteniji, suosjećajniji i spremniji da se uzdržite od ugnjetavanja. Bizantinci su uzurpirali naše živote i domove."¹²

Muslimani su se kroz dugu historiju pridržavali zadanih principa vezanih za odnos prema nemuslimanima koji su živjeli pod njihovim garancijama. Vjerovatno su se u praksi znala desiti i određena sporadična odstupanja, ali ona, ni u kom slučaju, nisu odražavala systemske moralno-etičke kodekse islama, već samo trenutnu slabost muslimana. Omer, neka je Allah zadovoljan s njim, savjetujući onoga koji će nakon njega preuzeti odgovornost vlasti, na samrti je izgovorio svoje poznate riječi: "Podsjećam ga na garancije preuzete od Allaha i Njegovog poslanika: da se u pogledu njih (nemuslimana-zimmija) poštuje dogovor, da se ustane u njihovu odbranu, i da ne budu opterećeni preko svojih mogućnosti."¹³ Ebu Jusuf u 'Knjizi poreza' spomenuo je da je Omer b. El-Hattab,

¹⁰ Hunke, Sigrid (1423H) *Šemsu'l-Arab tasta' ale'l-garb*, Prijevod: Faruk Bajdun i dr., Bejrut: Daru Sadir, 364.

¹¹ Arnold, T. W. (1913) *The Preaching Of Islam - A History Of The Propagation Of The Muslim Faith*, London Constable & Company Ltd., 54.

¹² El-Belaziri (1403H) *Futuhu'l-islam*, Bejrut: Daru'l-hilal, 139.

¹³ El-Buhari, Muhammed (1987) *El-Džami'us-Sahih*, Dar Ibn Kesir, Bejrut, 3261.

neka je Allah zadovoljan njime, vidio nekog starca kako prosi. Potom je saznao da se radi o nemuslimanu koji živi pod garancijom muslimana i da prosi zbog siromaštva u kojem se našao kako bi isplatio traženu džizju/glavarinu. Tada ga je Omer oslobodio obaveze džizje i dao mu nešto svog imetka, rekavši: “Pošto smo mu već uzeli mladost i snagu za zaradu, ne bismo bili poštteni kada bismo ga sada ostavili iznemoglog i nesposobnog za zaradu.”¹⁴

Status nemuslimanskih bogomolja u klasičnoj islamskoj literaturi

Islamsko pravo, uzimajući u obzir poseban status Jevreja i kršćana kao pripadnika Ehlu'l- Kitaba (Sljedbenika Knjige/Nebeskih objava), također je pobliže definisalo status i odnos prema bogomoljama spomenutih religija. Evidentno je da dolje navedene pravne odredbe, oko kojih gotovo postoji konsenzus svih pravnih škola, ograničavaju mogućnost pariteta ili dominacije nemuslimanskih bogomolja u urbanim gradskim naseljima u kojima su muslimani većina.

Iako muslimani, zbog svoje duboko usađene tolerancije, nikada nisu ciljano uništavali tuđe sakralne objekte, njihove džamije su, povlačenjem sa određenih područja ili fizičkom eliminacijom populacije, kroz dugu historiju ratova i sukoba sistemski uklanjane, ili pretvarane u druge bogomolje. Također, u savremenom dobu se, i pored velike sekularizacije i liberalizacije društava, u većoj ili manjoj mjeri, ograničeno dozvoljava gradnja tuđih vjerskih objekata. Posebno se to odnosi na džamije sa minaretima u tradicionalnoj formi, što se npr. u nekim evropskim državama, na lokalnom ili regionalnom nivou, smatra činom dominacije i superiornosti.¹⁵

¹⁴ Ebu Jusuf, Jakub (1999) *Kitabu'l-Haradž*, Kairo: El- Mektebetu'l-Ezherije, 126.

¹⁵ U nekim evropskim zemljama postoje ograničenja ili zabrane za izgradnju džamija u izvornom obliku sa minaretima i učenjem ezana zbog različitih razloga, uključujući kulturne, političke i društvene faktore. *Kulturni i estetski razlozi*: U nekim zemljama, lokalne zajednice mogu imati estetske ili kulturne preferencije koje ne uključuju tradicionalne islamske arhitektonske elemente kao što su minareti. Naprimjer, u Njemačkoj, mnoge džamije su smještene u industrijskim zonama i nemaju minarete ili kupole kako bi se izbjegli konflikti sa lokalnim stanovništvom. *Strah od islamizacije*: U nekim slučajevima, postoji strah od navodne islamizacije društva, što može dovesti do ograničenja u izgradnji džamija s tradicionalnim islamskim elementima. Ovaj strah može biti povezan s političkim i društvenim napetostima. *Pravna i regulativna pitanja*: U nekim zemljama, postoje specifični zakoni i regulative koje ograničavaju visinu zgrada ili zvučne emisije, što može uticati na izgradnju minareta i učenje ezana. Naprimjer, u nekim gradovima u Njemačkoj, visina minareta je ograničena kako bi se uskladila sa lokalnim arhitektonskim standardima. Pogledati: Von Nadine Berghausen, *Džamije u Njemačkoj: Moderne islamske sakralne građevine*, Goethe-Institut Bosna i Hercegovina www.goethe.de/ins/ba/bs/kul/mag/21153384.html.

Nemuslimanske bogomolje u hanefijskoj literaturi¹⁶

Radi lakšeg shvatanja tematike i sadržaja dokumenata koji su predstavljeni u ovom radu, odlučili smo se poslužiti klasičnom islamskom šerijatskopравnom literaturom hanefijske pravne škole.

Na početku ćemo u sažetoj formi navesti temeljna pravila koja se nalaze u literaturi:

1. Zatečene bogomolje islamskim osvajanjem se ne ruše, a dozvolit će se obnova urušenih u njihovoj prethodnoj formi.
2. U gradskim područjima koja su osnovali muslimani, za razliku od ruralnih krajeva, prema konsenzusu islamskih pravnika, nije dozvoljeno graditi nemuslimanske bogomolje.
3. U vojno osvojenim gradskim područjima (عَنْوَةً - 'anveten), kada nemuslimani prihvate da žive pod garancijama islamske vlasti, bogomolje neće biti uklanjane, ali će se narediti da se pretvore u stambene objekte.

¹⁶ Većina pravnih stavova ove i ostalih pravnih škola gradi se na 'Omerovim uslovima' stanovnicima Kudsa/Jerusalima, mada su to u osnovi uslovi koje su jerusalimski hrišćani sami sebi nametnuli. Abdullah, sin imama Ahmeda, prenosi predaju s lancem prenosilaca u kojoj se navodi da su jerusalimski kršćani Abdurrahmanu b. Ganmu (Omerovom izaslaniku) pisali sljedeće: "Kada si došao u naše krajeve, tražili smo od tebe sigurnost za same nas i pripadnike naše religije, tako da smo sami sebi pred tobom usloveli da u našem gradu ne gradimo novu crkvu, a ni u okolini samostane, ođaje ili crkve za monahe; da nećemo obnavljati naše urušene crkve, niti one koje su u granicama muslimanskih naselja; da nećemo uskraćivati muslimanima da u našim crkvama odsjedaju danju i noću; da ćemo njihova vrata proširiti za prolaznike i putnike; da nećemo u crkvama i našim domovima davati utočište uđodama; da nećemo tajiti prevanu protiv muslimana; da ćemo u naša zvona udarati tiho unutar naših crkava; da na sebi nećemo isticati krstove; da nećemo podizati glasove u našim molitvama i u učenjima kada su muslimani prisutni; da nećemo isticati krst ili knjigu na muslimanskim trgovima; da se nećemo okupljati za uskrs kao što to muslimani čine za dva bajrama, niti za cvjetnu nedjelju; da nećemo podizati glasove za našim mrtvima (na sprovodima); da nećemo isticati vatru (za mrtvima) na muslimanskim trgovima; da nećemo u njihovoj blizini držati svinje i prodavati vino; da nećemo javno iskazivati idolatriju; da nećemo nikoga privoljeti ili pozivati u našu vjeru; da nećemo uzimati roblje koje su muslimani dobili ratom; da nikoga od svojih srodnika nećemo spriječiti ako bude htio prihvatiti islam; da se držimo naše odjeće gdje god bili; da ne oponašamo muslimane u oblačenju kapa, turbana, obuće, uređivanja kose, niti njihovih jahalica; da ne govorimo kao oni, niti da uzimamo nadimke (kun'je) kao oni; da ošišamo naša prednje dijelove glave i da ne uređujemo naše kike; da stavimo monaške pojaseve; da ne graviramo svoje prstenove na arapskom; da ne jašemo na sedlima; da ne držimo oružje, ne nosimo ga, niti se opasavamo sabljama; da poštuemo muslimane na njihovim okupljanjima; da ih ispravno usmjeravamo na putevima i da ustanemo ako oni žele da sjednu; da ne zavirujemo u njihove kuće; da svoju djecu ne podučavamo Kur'anu; da kada zajedno trgovimo sa muslimanom, njemu pripadne upravljanje trgovinom; da svakoga putnika muslimana ugostimo tri dana i ponudimo mu najbolju hranu kojom raspolazemo. Mi smo to tebi garantovali svojim životima, porodicama, suprugama i domovima. Ako izmijenimo ili prekršimo ono na što smo sami sebe obavezali i ono prema čemu smo prihvatili sigurnost, onda više neće biti garancije. Tada ti je dozvoljeno da uradiš ono što se radi sa nepokornim raskolnicima." Ibnu'l-Kajjim, Muhammed (1997) *Ahkam ehli'z-zimme*, Kairo: Ramadi li'n-nešr, 3/1159.

4. Kada se radi o gradskim područjima dobijenim mirovnim sporazumima:
 - a. Dozvoljeno je graditi nove bogomolje ukoliko sporazumom teritorija pripadne nemuslimanima, a harač (plaćanje poreza) muslimanima.
 - b. Crkve će imati status definisan sporazumom ukoliko teritorija pripadne muslimanima uz plaćanje glavarine.
 - c. Neće biti uskraćeno pravo izgradnje novih bogomolja ukoliko to sporazumom bude zahtijevano.
 - d. Neće biti dozvoljena gradnja novih bogomolja ukoliko bi sporazum bio sklopljen u općem smislu, kao što ne bi bilo dozvoljeno ni uklanjati stare bogomolje.

Citati hanefijskih pravnika

Obnovit će se srušene bogomolje u onoj formi kakve su prethodno bile, jer se do današnjeg dana s velikim brojem predanja, koja isključuju svaku špekulaciju, prenosi od Poslanika, neka su na njega mir i spas Božiji, da se ne diraju vjerski objekti kršćana u muslimanskim gradskim područjima, što je dokaz za dozvoljenost njihove obnove. Objekti nisu beskonačno trajni, pa kada im muslimanski vladar potvrdi i da prethodnu dozvolu, dozvoljena im je obnova, ali ne i izmještanje, jer je to ustvari nova gradnja.¹⁷

‘Nije dozvoljeno praviti nove kršćanske, jevrejske, niti međzusijske bogomolje u podneblju na kojem vlada islam.’¹⁸ Poslanik, neka su na njega mir i spas Božiji, rekao je: “U islamu se ne obavlja kastracija, niti pravi crkva.”¹⁹ To jest, zabranjeno je odstranjivati muške reproduktivne organe²⁰, kao što je zabranjeno i praviti nove crkve na mjestima na kojima prije nisu bile. Crkve se ne premještaju s jednog na drugo mjesto, jer to u suštini predstavlja njihovu novogradnju.²¹

Pod islamskim podnebljem se u općem smislu misli na gradska područja isključujući seoska, jer se u gradskim područjima održavaju i sprovode zajednički obredi po kojima je islam prepoznatljiv. Zato bi gradnja novih nemuslimanskih

¹⁷ Ibn'ul-Humam, Kemaluddin (1970) *Šerh Feth'l-Kadir*, Kairo: Masfa El-Babi El-Halebi, 6/58.

¹⁸ El-Marginani, Ali b. Ebu Bekr, *Bidajetu'l-Mubtedi fi fikhi'l-imami Ebi Hanife*, Kairo: Mektebe Muhammed Ali Subh, 121.

¹⁹ El-Bejheki, Ebu Bekr (2003) *Es-Sunenu'l-Kubra, Daru'l-kutubi'l-ilmijje*, Bejrut, br. 19824, str 43.

²⁰ Neki su rekli da se ovdje u prenesenom značenju misli na sustezanje od polnog općenja, odnosno celibat.

²¹ El-Ajni, Bedruddin (2007) *Minhatu'l-suluk fi šerhi tuhfeti'l- muluk*, Katar: Ministarstvo vakufa, 353.

vjerskih objekata u gradskim, za razliku od seoskih područja, bila otvoreno kontradiktorna ovim principima.²²

Postoje tri vrste muslimanskih gradskih područja²³:

Prva su ona područja (ili regije) koje su osnovali muslimani, poput Kufe, Basre, Bagdada i Vasita. U njima prema konsenzusu islamskih pravnika nije dozvoljeno graditi crkve, sinagoge, niti bilo koja vjerska okupljališta. Također, u ovim područjima nije dozvoljeno da javno konzumiraju alkohol, svinjetinu, niti koriste zvona.

Druga su ona koja su muslimani osvojili upotrebom vojne sile ('anveten) pa, također, prema konsenzusu u njima nije dozvoljeno graditi nemuslimanske vjerske objekte. Postavlja se pitanje da li ih je obavezno ukloniti? Imami Malik i Šafija, kao i prema jednoj verziji imam Ahmed, smatraju da je to obaveza. Prema hanefijskoj pravnoj školi, kada prihvate da žive pod garancijama islamske vlasti, naredit će im se da takve objekte pretvore u stambene u kojima neće imati pravo zajedničkog okupljanja radi obreda, ali isti objekti neće biti rušeni. Ovo je jedno od mišljenja imama Šafije i Ahmeda. Zapravo, ashabi su mnoga područja osvajali vojnom silom, ali nije zabilježeno da su ikada srušili crkvu, niti samostan.

Treća su gradska područja dobijena mirovnim sporazumima. Ukoliko sporazum bude podrazumijevao da zemlja (teritorija) i dalje pripada nemuslimanima, a harač (plaćanje poreza) muslimanima, dozvoljeno je da grade nove vjerske objekte. Ako sporazumom bude određeno da teritorija pripada muslimanima i da plaćaju glavarinu, crkve će imati onakav status kakav i bude definisan sporazumom. Ukoliko sporazumom budu zahtijevali da ima se dadne pravo izgradnje novih bogomolja, to im neće biti uskraćeno, iako je preče da sporazum bude usklađen s prvim sporazumom koji je napravio Omer, neka je Bog njime zadovoljan, koji nije dozvoljavao gradnju novih vjerskih objekata. Ukoliko bi sporazum bio sklopljen u općem smislu, ne bi bilo dozvoljeno graditi nove, kao što ne bi bilo dozvoljeno rušiti stare bogomolje, ali, prema konsenzusu, bez upotrebe zvona, javnog konzumiranja alkohola i svinjetine. Ograničena upotreba zvona unutar crkava bi bila dozvoljena.

Muhammed Eš-Šejbani je rekao: "Nemuslimanski podanici pod garancijama muslimanske vlasti nastanjeni u bilo kojem selu, gradskom području ili regiji,

²² *Šerh Feth'l-Kadir*, 6/58.

²³ El-Ajni, Bedruddin (2000) *El-Binaje šerhu'l-Hidaje*, Bejrut: Daru'l-kutubi'l-ilmije, 7/255-266. El-Misri, Ibn Nudžejm (bez godine) *El-Bahru'r-Raik Šerhu Kenzi'd-dekaik*, Bejrut: Daru'l-kitabi'l-islami, 5/121.

ukoliko javno rade prekršaje koji su zabranjeni i u njihovoj vjeri, poput bluda i ostalih vrsta razvrata, bit će spriječeni.”²⁴

Stare bogomolje u seoskim i prigradskim naseljima, prema konsenzusu islamskih učenjaka, ne uklanjaju se. Kada se radi o gradskim područjima, postoji više predaja od Muhammeda Eš-Šejbanija. U poglavljima o ušuru i haradžu navedeno je da se uklanjanju i stare, dok se u poglavlju o najmu navodi da se ne uklanjaju.²⁵ Stoga, zadržavanje ovih bogomolja u gradskim sredinama je usvojena praksa. Smjenjivala su se vremena i vladari, ali ih niko nije dirao. Ovo je usvojena praksa još od vremena ashaba, neka je Bog njima zadovoljan, a odnosi se na sva područja osim Arabljanskog poluostrva kojeg je Poslanik, neka su na njega mir i spas Božiji, odredio ekskluzivnim za islam²⁶, i to prema hadisu: “Na Arabljanskom poluostrvu se ne mogu sastaviti dvije religije.”²⁷

U djelu *Es-Sijeru'l-Kebir* navodi se: “Ako su stanovnici sela većinom nemuslimani, neće biti spriječena gradnja njihovih bogomolja“, dok je odabrano mišljenje većine hanefijskih pravnika da će biti spriječeni ukoliko su muslimani većina.²⁸

Ibn Abidin (umro 1252. po H) prenio je slučaj gradnje crkve na mjestu jevrejske bogomolje koji se desio u njegovo vrijeme: “Tražili su fetvu za ispravnost tog postupka, kao i njeno pretvaranje u kršćansku bogomolju. Nisam ništa o tome napisao. Rekao sam: ‘To nije dozvoljeno.’ Međutim, neki nesmotreni ljudi su im, sa ambicijom prema prolaznostima ovoga svijeta, napisali fetvu koja to odobrava, i na taj način ojačali njihov uticaj. Na temeljima iste bogomolje napravili su svoju novu crkvu. Ovaj siromah izdavanjem fetve kontrirao je konsenzusu svih muslimana. Nema sumnje da se treba pribojavati loših završetaka za onoga ko na ovakav način izda fetvu, pomogne ih i ojača njihov uticaj...”²⁹

²⁴ Es-Serahsi, Muhammed (1971) *Šerhu's-Sijeril-Kebir*, Kairo: Eš- Šeriketuš-Šerkijje, 546.

²⁵ *Šerh Feth'l-Kadir*, 6/59.

²⁶ *Šerh Feth'l-Kadir*, 6/60.

²⁷ Eš-Ševkani, Muhammed (1438H) *El-Fethu'r-Rabbani*, Sana: Mektebetu'l-džili'l-džedid, 10/5016.

²⁸ Es-Serahsi, *Šerhu's-Sijeril-Kebir*, 550.

²⁹ Ibn Abidin, Emin (1966) *Hašijetu Reddi'l-Muhtar*, Bejrut: Daru'l-Fikr, 4/204-205.

Crkve kroz historiju osmanske Bosne

O identičnom statusu crkava u Bosanskom ejaletu, temeljenom na prethodno citiranim pravilima, svjedoči i nekoliko sljedećih sažetih navoda iz rada Vjerana Kursara o franjevcima u osmanskoj Bosni:

‘Zakonske odredbe temeljene na šerijatskim pravilima bile su u velikoj mjeri provedene u djelo. Fatih Mehmed II izdao je Ahdnamu srebreničkim fratrima 1462. godine, dajući im posebne povlastice, a 1463. općepoznatu Fojničku ahdnamu. U područjima gdje nije bilo muslimana, podizanje crkava bilo je dopušteno, ali obnova je morala biti u istim dimenzijama i materijalu. Ako te odredbe nisu poštivane, crkva bi bila srušena. Ponekad je bilo moguće dobiti dozvolu za obnovu crkve ciglom, kao što pokazuju dozvole iz 1596. i 1600. godine. Ferman iz 1642. dopušta obnovu fojničke crkve, ali materijal je morao biti drvo. Crkve su nekada pretvarane i u džamije. Tako je sultan 1574. godine izdao dozvolu za pretvaranje stare crkve u Zemunik u džamiju. Pretvaranje crkve u džamiju ili njezino rušenje moglo je biti posljedica kršenja zimijskog ugovora ili suradnje s neprijateljem. Posebno su kritična bila razdoblja ratova. Tokom ratova sa Ugarskom i Habsburgovcima, Osmanlije su zbog kolaboracije s neprijateljima i kršenja zimijske garancije rušili samostane i hapsili gvardijane. Franjevački kroničari izvješćuju da su 1524. Osmanlije srušili samostane Konjic, Visoko, Sutjeska, Kreševo i Fojnica, dok su njihovi gvardijani bili uhićeni. I pored toga, zaštita kršćanske zajednice u općem smislu nikada nije bila upitna ili potpuno dokinuta.’³⁰

U Kanun-namama Bosanskog sandžaka iz 1516, 1530. i 1542. propisane su teške kazne za kolaboraciju sa neprijateljem:

“Podignute su crkve u nekim mjestima u kojima one nisu postojale od starog nevjerničkog vremena. Neka se takve novopodignute crkve dadu porušiti; a oni nevjernici i popovi koji, boraveći u njima, uhode stanje i dojavljuju u nevjerničke zemlje neka se kazne strogo i neka se kazne teškim tjelesnim kaznama (siyaset). Neka se poruše krstovi koji su postavljeni na putevima i neka se ne dopušta da ih ubuduće postavljaju. A ako ih postave, neka se kazne tjelesnom kaznom oni koji to urade. A onaj kadija u čijem se kadiluku to dogodi pa to ne zabrani i ne spriječi, to će biti razlog da se svrgne.”³¹

³⁰ Kursar, Vjeran (2015) *Franjevci i katoličanstvo u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj u predmodernom dobu (15-18. stoljeće)*, Zagreb: Matica hrvatska.

³¹ Durđev, Filipović i dr. (1957) *Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu, 31.

U sidžilu visočkog kadije iz 1822. godine zabilježena je obnova Sutješkog samostana, i tom prilikom je sud naložio premjeravanje i striktno pridržavanje starih dimenzija crkve i samostana.³²

Osmanlije su već od Tanzimata imali popustljivije stavove kada je riječ o obnovi, proširenju i gradnji novih crkava u Bosni. Također, sadržaj priloženih dokumenata u sljedećem poglavlju pokazuje da određen broj postupaka, u komparaciji s mišljenjima i stavovima iz relevantnih izvora, često opisani kao tiranija i uzurpacija od strane pojedinaca, nisu imali šerijatskopravno i zakonsko uporište.

MOLBE, IZVJEŠTAJI I DOZVOLE ZA OBNOVU I GRADNJU CRKAVA U BOSANSKOM EJALETU 1853.

DOKUMENT I

Izveštaj bosanskog valije Huršid-paše i rumelijskog
inspektora Kamil-paše
-novembar 1852.-

Predstavka poniznih sluga;

U Bosanskom ejaletu kršćanski podanici Osmanskog carstva, kako bi mogli obavljati vjerske obrede, putem predstavke uputili su molbu za izdavanje visokog odobrenja za proširenje i gradnju nekoliko novih crkava, i to na mjestima gdje postoji realna potreba. Tim povodom u svrhu terenskog pregleda i uviđaja izaslan je odani sluga Ešref efendija, kao stručnjak Carskog kopnenog inženjerskog zavoda. Nešto prije, direktnim odgovorom uvaženom velikom veziru pojedinačno su dostavljene i obrazložene predstavke naše malenkosti. Tim povodom na datum 21. rebiul-ahir 1269. H/1. februar 1853. godine dostavljen je dekret velikog vezira koji sažetkom sadržaja obuhvata i molbu za crkve od kojih je neke potrebno obnoviti a neke kao nove izgraditi. Kako se vrijeme ne bi gubilo, urgentno je mojoj malenkosti data naredba za izdavanje pojedinačnih odobrenja za popravku i gradnju. Pomenuti odani sluga, Ešref efendija, u skladu sa zahtjevima svoje službe, po završetku službenog zadatka u povratku, na ovu temu u formi dopisa sastavio je i dostavio koncept. Gore više se nalazi detaljni

³² Demir, Emir (2021) *Kakanj u sidžilima Visočkog suda: vjenčanja, ugovori, parnice - 19. stoljeće*, Sarajevo: Udruženje Kulturni centar za edukaciju i obrazovanje Spektrum, 25-27.

prikaz sa izvještajem, i prema njegovom sadržaju katolički milet zatražio je da se šest crkava proširi, da se jedna sa stare prenese na obližnju lokaciju i kao nova sagradi. Pošto Tuzla i Derventa kao kadiluci nemaju crkava, i obzirom da zbog blizine susjednih granica u svrhu obavljanja vjerskih obreda većinom prelaze na austrijsku stranu, u nasušnoj su potrebi da se izda dozvola za izgradnju ukupno dvije nove crkve. Uviđaj spomenutog inženjera također je pokazao da za to nema nikakve zapreke, jer su lokacije udaljene od muslimanskih kuća, posjeda i ostaloga, za koje se shvata da se nalaze u centru. Shodno izdatom dokumentu velikog vezira, prethodno spomenuti broj crkava će se proširiti, kao što će se tri nove izgraditi, pa je za obezbjeđenje materijala i početak gradnje spomenutom miletu uručeno i iščitano devet bujuruldija. Pravoslavna zajednica je također dostavila molbe za proširenje i gradnju novih crkava u vezi kojih se, kao i kada se radilo o katoličkim, trenutno obavljaju ispitivanja i terenski pregledi. Nakon završetka ove procedure, stupit će se u provedbu, a o čemu će poglavari i ugledni ljudi svoje zajednice lijepo obavijestiti i pojasniti situaciju. Pripadnici oba mileta zahvaljuju na blagovremenom sultanskom odgovoru na molbe i izdavanju odobrenja, kao što se, shodno sadržaju dva redovno dostavljena dokumenta i izvještaja i njihovim prijevodima, njihovi i mladi i stari obavezaše da se mole prisjećajući se uvaženog sultana. Pošto se podudarilo s terminom slanja pošte, ne imajući vremena za uobličavanje koncepta, dostavlja se izvještaj u svojoj osnovnoj formi koju je spomenuti inženjer sastavio. Molbe pravoslavne zajednice koje se trebaju predati uredu velikog vezira na razmatranje dostavljene su. Kada se izda visoka dozvola za gradnju ovakvih crkava sa zaglavljem carske tugre/amblema, sačini se i pošalje visoki ferman. Sasvim je jasno da će to biti razlog da se svaka vrsta daljnjih priča privede kraju. U spomenutom izvještaju su, vezano za proširenje i izgradnju novih crkava, prikazane mjere po dužini, širini i visini. Izrada i slanje devet visokih fermanskih odnosa o naredbi velikog vezira i carskoj saglasnosti, kada veliki vezir o tome odluči. O ovom pitanju i o svakoj situaciji odluku donosi onaj ko je nadležan. 13. safer 1269./26. novembra 1852. godine

Ponizni sluga, valija Bosanskog ejaleta Mehmed Huršid

Ponizni sluga, inspektor Rumelije i Bosne Mehmed Kamil³³

³³ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.1.1.

DOKUMENT II

Rezultati ispitivanja i terenskog pregleda bosanskih crkava od strane
inženjera Ešref efendije
-februar 1853.-

Crkva u varoši Kreševo

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
7500	35	16	12	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

Hercegovina je zaseban od ukupno pet sandžaka u Bosanskom ejaletu. Valija/namjesnik ejaleta obnaša visoke dužnosti. Jedna od pet je i Fojnička nahija kojom se upravlja na nivou mudirluka, a u njoj je i varoš Kreševo u čijem jednom dijelu postoji osamljeno brdo i na njemu pet monaha i četrnaest đakona, te više od 7000 pripadnika zajednice. U Kreševu je još od fetha ostala crkva čija je dužina 30, širina 16 i visina 12 osmanskih aršina. U njoj se nalaze oltar i pet mjesta za stalne monaške sofe, namještaj i ostale građevine u vlasništvu trajne zadužbine koje kada se izdvoje od površine crkve, preostaje veoma malo prostora za ljude koje može primiti. Spomenuti podanici ne plaćaju porez desetine, već polovinu desetine. Njihove žene i djeca dolaze iz daleka i na otvorenom prostoru, po kiši i snijegu, obavljaju vjerske obrede. Također, njihovi zahtjevi i molbe smatraju se opravdanim. Ova crkva, koja je ostala još od fetha, krajnje je udaljena od muslimanskih kuća, a također se nalazi van varoši. Prema gore navedenom pojašnjenju, u jednom dijelu Kreševa nalazi se osamljeno brdo koje je u cijelosti u njihovom vlasništvu, to jest ne postoji zapreka da se crkva proširi sa svih strana. Pod skicom broj 1, shodno molbama spomenute zajednice, obrazloženo je da se s lijeve strane proširi za 9, sa zadnje 8 i u visinu 3 osmanska aršina, odnosno da ukupna dužina bude 44, širina 24 i visina 15 aršina, a sve u skladu sa visokim mišljenjem. Odsada će podanici u ovom mjestu biti oslobođeni nelagode.³⁴

³⁴ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.1.

Crkva u katoličkoj varoši Dolac

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
7500	20	5	5	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

Bosanski ejalet se sastoji od pet sandžaka od kojih je i Travnički, i u njemu kasaba Travnik, a s njene istočne strane nalazi se varoš zvana Dolac. U katoličkom okružju od 480 kuća, još od starih vremena, postoji jedna sasvim mala i tijesna crkva koja nalikuje sjeniku/hambaru. Kada se izračuna odnos onih koji u njoj mogu sjediti i stajati, samo jedan čovjek može u nju ući na 74 koja ostaju vani. Zbog poteškoća prilikom obavljanja vjerskih obreda, kako je navedeno u pojašnjenju i izvještaju o krajnje teškom stanju većem nego kada se radi o crkvi u Kreševu, oni mole za crkvu koja će biti jednaka dimenzijama nove u Kreševu, realno imajući na to pravo. Pod skicom označenom brojem 2, dato je pojašnjenje, tako da će dimenzije shodno mjerama i nacrtu biti: dužinom 44, širinom 24 i visinom 15 osmanskih aršina. Također, ne postoji zapreka za gradnju. Kršćanski stanovnici varoši Dolac, prema iznesenom obrazloženju, nalaze se u prijekojoj potrebi za gradnjom ove crkve.

Vezano za ovo pitanje, mojim indirektnim ispitivanjima utvrdio sam da kada je prije katolika srpski millet bio u teškom stanju, njihovi zahtjevi uslišani su zahvaljujući sultanskoj pravednosti i mudrosti. Od 1800. godine srpskom miletu je data saglasnost na protokole njihovog religijskog pravca. Katolici se još ne nadaju da će to dobiti. Ali, Srbi neće mirovati, već će radi obmanjivanja verbalno uznemiravati. Koliko god katolici bili oprezni i snošljivi, moguće je da u ovoj situaciji dio njih postane poput Srba. Ukoliko se pravovremeno ne odgovori na zahtjeve, nesumnjivo je da može doći do krvoprolića. Prema tome, katoličkom miletu po ovom pitanju i u svim situacijama treba pokazati blagonaklonost i samilost.³⁵

³⁵ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.2.

Crkva u selu Guča Gora

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5000	20	11	9	35	16	12
Osmanskih aršina	35					

U kasabi Travnik sa njene sjeverne strane, na udaljenosti od sat i po, nalazi se mjesto zvano Guča Gora i u njoj 85 katoličkih kuća. U seoskoj crkvi se nalaze četiri monaha i dva đakona, a ukupan broj stanovnika zajednice prelazi 5000. Lokalna crkva je poput one u Kreševu izgrađena još prije fetha. Dimenzijama je ista kao kreševljanska i spomenute kuće oko nje su sve katoličke. Crkva je jako tijesna, tako da u nju može ući samo jedan na 50 stanovnika. Vjerske obrede obavljaju pod vedrim nebom, na kiši i snijegu, i nalaze se u teškom stanju. Nema smetnje za njeno proširenje sa svih strana. U obrazloženju označenim brojem 3 crkva je imala stare dimenzije: dužinom 20, širinom 11 i visinom 9 osmanskih aršina. Prema zahtjevima stanovnika, s desne bi bila proširena za 5, s prednje za 15 i visinom za 3 aršina. Prema toma, bila bi jednaka dimenzijama stare kreševljanske crkve: dužinom 35, širinom 16 i visinom 12 aršina. Za ovo je izdato pozitivno visoko mišljenje. Crkva u ovim dimenzijama će biti dovoljna i u skladu s njihovim molbama i zahtjevima.

‘U kasabi Travnik i pripadajućim selima ima od 12.000 do 13.000 stanovnika (katolika) koji su raspodijeljeni na dvije crkve. U isto vrijeme postoji samo 800 srpskih žitelja koji imaju veće od ove dvije crkve, dok smo ostali sa starim i urušenim crkvama veličine sjenika. Srbi imaju za cilj dodatno proširiti pobunu.’ – ustvrdili su. Ovim povodom su dostavili molbe s obrazloženjima. Kako se ovoliki broj ljudi ne bi teško osjećao, data je saglasnost, kako je obrazloženo na kraju.³⁶

³⁶ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.3.

Crkva u Gorici kod Livna

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
7500	30	10	5	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

U Travničkom sandžaku, na granici sa Austrijom i u blizini kasabe Livno, s južne strane na pola sata udaljenosti, u selu Rapovine, ostala je velika crkva još od fetha. Od fetha je prošlo 300 godina, to jest crkva je postojala do 1710. godine po Miladu. Prije 142 godine crkvena zemlja je postepeno preuzeta od strane uzurpatora. Monasi su se razišli i određeno vrijeme je crkva bila prazna. Prolaskom vremena, spomenuto selo je iznova preuzeto od uzurpatora, a crkva se urušila i od njenog kamena su sagradili kule i kuće. Spomenuti kršćanski podanici ostali su 120 godina bez crkve. Za uskrš i u ostalim prazničnim danima, da bi obavljali vjerske obrede, u nuždi prelaze na stranu Dalmacije koja pripada Austrijskoj monarhiji. Crkvena zajednica broji preko 7500 duša i radi vjerskih obreda prelaze na tuđu teritoriju. Ovo pitanje se tiče ugleda Osmanskog carstva i njegove politike, i to upravo u vrijeme provođenja visokih reformi - Tanzimata. Prethodni valija/namjesnik Bosne, uvijek sretan neka bude, uvaženi Vedžihi- paša bio je pronicljiva, obrazovana i u pitanja politike upućena osoba. On je prije sedamnaest godina dao dozvolu za gradnju crkve u Livanjskom polju na slobodnom zemljištu. Za vrijeme mandata prethodnog valije Erzuruma, Hadži Kamili-paše, hrišćanski podanici Osmanskog carstva, koji su živjeli u blizini granice, radi obavljanja vjerskih obreda su u skupinama prelazili na teritoriju Rusije. Spomenuti paša, poznat po skromnosti i poštenju, kao mudri islamski mislilac, pobožnjak, asketa, znalac, hrabri učenjak i pokrajinski vezir bez premca, rekao je da 'uvaženi erzurumski mola efendija može glasno govoriti i pozivati da za to nema šerijatskog opravdanja'. Uvaženi paša nije se povinovao, već je efendiju zaustavio, i onda bujuruldiom svim hrišćanskim podanicima na granici Osmanskog carstva dopustio da naprave crkve, te tako dokinuo njihove tegobe. Znači, i sam Vedžihi-paša je u potpunosti ispravno postupio, iako su kršćanski podanici u to vrijeme strahovali od bosanskih razbojnika. Neka Bog poštovanom sultanu dugim život učini, i u Bosanskom ejaletu do postavljanja temelja za provođenje visokih reformi - Tanzimata kršćanski podanici po ovom pitanju nisu mogli ni otvoriti usta. I pored toga što je prethodno spomenuti bosanski valija izdavao odobrenja, kršćanski podanici u spomenutom polju u

mjestu po imenu Gorica, izbjegavajući slična zla od uzurpatora, napravili su jedan mali sjenik/hambar koji ne zadovoljava njihove potrebe. Za obrede su na prethodno pomenuti uskrs i ostale praznične dane, kao i prije, prelazili u drugu državu. S punom žalošću i čežnjom vraćajući se kućama govore: “Kako bilo da i mi imamo ovakve crkve!”. Pošto sam kao najodaniji podanik države zadužen za ispitivanje ovog predmeta i terenski pregled, izvijestiti sultana o ovim stvarima ne predstavlja nikakav prekršaj. Ako zbog loših izraza sultan ne bude pravilno informisan, koliko će samo onda to biti štetno za vlast i sramotno za državu! Kako god, ova crkva ima zajednicu od 7500 duša, četiri monaha i pet đakona. Livno se nalazi na granici sa spomenutom državom, a podanici Osmanskog carstva radi obavljanja obreda stalno idu i vraćaju se sa tuđe teritorije. Izgradnja države i čuvanje naroda su obaveza, a za proširenje i izgradnju crkava postoji zakonski osnova, što pametnima i pravednima nije nimalo skriveno. Zašto da kršćanski podanici osmanskog padišaha i vladara radi obavljanja svojih vjerskih obreda idu na teritoriju tuđe države? Zbog svoje zagrijanosti i iskrenosti, zanesen veličinom Vaše amnestije, Vaš sluga je malo izašao iz kruga umjerenog ponašanja i učtivosti. U ovoj mjeri sam napisao i obrazložio stanje. Trenutno su dimenzije 30 dužinom, 10 širinom i 5 osmanskih aršina visinom. Pošto bi otezanje ovog pitanja donijelo glavobolje, ne gledajući na broj žitelja, pod brojem 4 je priloženo obrazloženje prema kojem će ova crkva imati iste dimenzije crkava u Kreševu i varoši Dolac kod Travnika, to jest: 44 dužinom, 24 širinom i 15 aršina visinom, što je po broju žitelja u skladu sa ostalim sličnim crkvama. Pokretanje procedura i izdavanje visoke dozvole zbog date situacije tretira se kao visoka dužnost.³⁷

³⁷ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.4.

Crkva u Vidošima kod Livna

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5000	24	11	9	35	16	12
Osmanskih aršina	35					

Proširenjem i gradnjom spomenute crkve, koja je ostala još od fetha, bio je potreban i njen prijenos na bliže mjesto. U tabeli i nacrtu je spomenut i obrazložen obim proširenja. Budući da je crkva prenesena bliže od stare lokacije, također se to smatra novom gradnjom, kako je obrazloženo.

U Livanjskom kadiluku nalazi se i kasaba Livno, s čije istočne strane na pola sata udaljenosti, u blizini granice sa Austrijskom monarhijom u Livanjskom polju, na jednoj stijeni još od fetha se nalazi Vidoška crkva. Dimenzijama u potpunosti odgovara crkvi u Gorici, osim što je ova u Gorici sagrađena još za vremena prethodnog uvaženog valije Vedžihi-paše. Crkva u Vidošima postoji još od fetha i zajednica broji 5000 pripadnika, četiri monaha i šest đakona. U svakom smislu i po izgledu jednaka je crkvi u Gučoj Gori koja će se ovom prilikom graditi i proširiti i kojoj će ova u Vidošima biti obavezno jednaka. Stara crkva je bila dužinom 20, širinom 11 i visinom 9 osmanskih aršina. Pošto postoji mogućnost proširenja, dodatno ju je potrebno podići za 10 aršina. U spomenutom kadiluku za prethodno navedene crkve u Gorici i ovu u Vidošima ne postoji zapreka proširenja ni s jedne strane. Bit će jednake novoj crkvi u Gučoj Gori, odnosno pod brojem 5 označena je skica s obrazloženjem prema kojoj su dimenzije sljedeće: dužinom 35, širinom 16 i visinom 12 aršina, u skladu sa kojima je potrebno proširiti. Prema navedenom, izdata su visoka odobrenja za gradnju i proširenje crkava u Gorici i Vidošima. Sada spomenuti kršćanski podanici neće morati radi obavljanja vjerskih obreda ići na tuđu teritoriju. Sve zapreke će apsolutno biti otklonjene.³⁸

³⁸ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.5.

Crkva sa zvonom u Sutjesci, Visočka nahija

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5000	30	13	12	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

Od pet sandžaka ističe se i ovaj koji je pod visokom upravom valije Bosanskog ejaleta. U Visočkoj nahiji, kojom se upravlja s nivoa mudirluka, u stjenovitom predjelu ispred visokih brda nalazi se jedna prazna dolina i u njoj još od fetha poznata crkva u Sutjesci sa zvonikom u kojoj je devet monaha i osamnaest đakona. Ona izgleda kao ostale crkve građene od kamena, samo što je od drveta. Nekoliko puta je pogođena požarima, pa je nekada u većoj, a nekada u manjoj mjeri obnavljana. Okružena je sa 5000 pripadnika zajednice. Spomenute građevine su označene brojem 6 i u gornjoj slici su obrazložene dimenzije: dužinom 30, širinom 13 i visinom 12 osmanskih aršina. Kao i ostale crkve, nema dovoljan kapacitet da primi odgovarajući broj ljudi. Pripadnici ostalih crkvenih zajednica iz udaljenih područja ne dolaze u ovu crkvu. U njenom okruženju su nastanjeni i uvijek se za praznične dane kod nje okupljaju. Prema pregledu i izračunu, ovu crkvu je potrebno proširiti poput ostalih većih crkava s dimenzijama: dužinom 44, širinom 24 i visinom 15 aršina. Ova crkva je kod katoličkog naroda jako poznata i smatra se da su u njoj molitve uslišane zbog njene sakralne pozicije u Bosni i prilično površnih pogleda spomenutog mileta. Izostavljena je u prethodnim zahtjevima. Ovaj put je predat arzuhal na turskom jeziku, ali i u njemu je napravljen propust. Ako bi ponovno uputili molbu i zahtjev na stari način, tako da se iznova obavi ispitivanje i pregled, to bi predstavljalo gubljenje vremena, pa su zamolili da se rezultati ispitivanja prosljede po skraćenoj proceduri. Shodno pravilima politike, ne preostaje mnogo vremena za djelovanje. Kako nade i molbe naroda ne bi ostale bez odgovora, poduzeti su uporedni koraci, pa je shodno situaciji spomenutog mileta donesen zaključak o potrebi proširenja crkve.³⁹

³⁹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.6.

Crkva u Varešu, Visočka nahija

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5000	18	12	9	35	16	12
Osmanskih aršina	35					

U prethodno spomenutoj Visočkoj nahiji nalazi se kasaba Vareš, i u njenom jednom dijelu, također, još od fetha crkva sa pet monaha, pet đakona i pet hiljada pripadnika zajednice. Označeno brojem 7 dato je obrazloženje prema kojem su njene dimenzije 18 dužinom, 12 širinom i 9 visinom osmanskih aršina, koje su se zadržale još od fetha. U to vrijeme su bila tri rudnika željeza i 30 familija, to jest od 200 do 250 žitelja. Od ovog mjesta na udaljenosti od četiri sata nalazi se lokalitet Duboštica, u kojem je dok je bio u funkciji, bilo trideset rudnika željeza s više hiljada stanovnika. Bosanski razbojnici, neka im Bog dadne još veću kaznu na Budućem svijetu, nakon fetha 175 godina, to jest 1638. godine po Miladu, u to vrijeme su još podanike Osmanskog carstva sebi pripisivali govoreći: 'Ovi su tvoji, a ovi moji...' Među njima su nastali svađa, sukob i rat. 'Ni tebi, ni meni' - govorili su. Većina jadnog naroda je nepravедno izginula. Rudnici su obustavljeni, a fabrike željeza uništene. Na spomenutom lokalitetu je urušena i nestala poznata i velika Duboštica. Ostatak potlačenih podanika u cijelosti se iselio. Nakon prolaska određenog vremena, na ovom mjestu (Varešu) je otvoreno 20 rudnika željeza i naselilo se oko 5000 ljudi, to jest iz srušenih i još postojećih devastiranih zgrada Duboštrice crkvena zajednica preselila se u Vareš. Stara crkva namijenjena za 30 porodica sada ne može primiti sve ljude. Poput prethodno spomenutih crkvenih zajednica, na kiši i snijegu obavlja vjerske obrede, što je uživo viđeno. Ova crkva bi trebala biti dimenzija poput one stare u Kreševu ili nove u Gučoj Gori, odnosno 35 dužinom, 16 širinom i 12 aršina, te je utvrđeno da je treba proširiti. U svakom slučaju, pristajat će da se iskažu blagonakolnost i samilost.⁴⁰

⁴⁰ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.R. 96.4689.13.7.

Crkva u Zoviku, Tuzlanski kadiluk

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
2500	-	-	-	35	16	12
Osmanskih aršina	35					

U Bosanskom ejaletu nalazi se pet sandžaka od kojih je i Zvornički. Uz kasabu Tuzla, blizu obale rijeke Save i središta pristaništa u Brčkom, na jednoj lokaciji ispred brda, još od fetha, bile su dvije crkve, zvane Sveti Franjo i Sveti Ilija. Pored ove dvije crkve, i ostale slične crkve su uzurpatori doveli do stanja urušavanja. Sada trenutno postoje ti urušeni objekti i više od 2000 žitelja blizu granice, koji godinama na ovim mjestima nisu mogli obavljati vjerske obrede. Također, primjetno je da je ovo stanje štetno kao i u slučaju crkava u Livnu. Da rijeka Sava nije prepreka, oni bi poput ostalih crkvenih zajednica, radi obavljanja vjerskih obreda prelazili na teritoriju spomenute države (Austrije). Ljudi koji pripadaju ovim dvjema crkvenim zajednicama uputili su posredstvom svojih monaha potpune zahtjeve i molbe. Naveli su da su između ove dvije ruševine u selu Zovik već odavno na svojim posjedima, ne nalazeći drugog izbora, na više lokacija radi ceremonija sklapanja brakova i obavljanja sprovoda, sagradili konak zvani kapela i u njega nastanili svećenika. Zemljište na tom mjestu je već odavno njihovo, kao što su i udaljeni od muslimanskih kuća, tako da je muslimansko selo udaljeno jedan sat. Kako je zapaženo, nema zapreke za gradnju ni s jedne strane. Ova crkva bi bila jednaka prethodno spomenutim crkvama. Označena je brojem 8 u skici, te, kako je pojašnjeno, dužinom bi bila 30, širinom 16 i visinom 12 osmanskih aršina. Nema zapreka ni za obnavljanje monahovog objekta u svrhu obavljanje vjerskih obreda. Poput nešto prije spomenutih livanjskih crkava, pokretanje postupka i gradnja se smatraju zakonskom i političkom dužnošću.⁴¹

⁴¹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.8.

Crkva u Plehanu, Derventski kadiluk

Muških i ženskih žitelja	Stare dimenzije			Nove dimenzije		
5500	-	-	-	44	24	15
Osmanskih aršina	44					

U Bosni se nalazi pet sandžaka, a jedan od njih je i Banjalučki. U njemu je i kasaba Derventa i njenoj blizini, na udaljenosti sat i po, katoličko selo Plehan. Kako je navedeno, za gradnju svećeničke odaje i bogomolje, od osoba po imenu Adem i Atif, uz pisanu potvrdu i izvještaj nanovo su zaprimili 2500 groša kao kompenzaciju. Nema prepreke za gradnju na ovoj lokaciji. Pisana potvrda i izvještaj su verifikovani. U okruženju se nalazi više od 5500 žitelja, pa, u skladu sa sličnim slučajevima, pod brojem 9 je dat nacrt, prema kojem su dimenzije: 44 dužinom, 24 širinom i 15 osmanskih aršina visinom, prema kojima je sada žele izgraditi. Lokacija je udaljena od kasabe, pa tako sa svih strana nema smetnje za gradnju.⁴²

⁴² T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.H.R. 96.4689.13.9.

حَسْبُكَ كَيْفَ وَفِيهِ لَفَازُ لَازِمٌ

[illegible][illegible][illegible]

Sažetak terenskog pregleda i potrebne izjave inženjera Ešref efendije

Nazivi	Muških i ženskih	Stare dimenzije			Proširenje			Nove dimenzije		
		Duž.	Šir.	Vis.	Duž.	Šir.	Vis.	Duž.	Šir.	Vis.
Približan broj stanovnika	Broj									
<i>Crkva u varoši Kreševo</i>	7500	35	16	12	44	24	15	0	0	0
<i>Crkva u katoličkoj varoši Dolac</i>	7500	20	5	5	44	24	15	0	0	0
<i>Crkva u selu Guča Gora</i>	5000	20	11	9	35	16	12	0	0	0
<i>Crkva u Gorici kod Livna</i>	7500	30	10	5	44	24	15	0	0	0
<i>Crkva u Vidošima kod Livna</i>	5000	24	11	9	35	16	12	0	0	0
<i>Crkva sa zvonom u Sutjesci, Visočka nahija</i>	5000	30	13	12	44	24	15	0	0	0
<i>Crkva u Varešu, Visočka nahija</i>	5000	18	12	9	35	16	12	0	0	0
<i>Crkva u Zoviku, Tuzlanski kadiluk</i>	2500	0	0	0	0	0	0	35	16	12
<i>Crkva u Plehanu, Derventski kadiluk</i>	5500	0	0	0	0	0	0	44	24	15

Uvaženi sultan Gazi Fatih Mehmed-han, neka mu bude lahka zemlja, prema prethodnom obrazloženju počastio je Bosnu (fethom) i prilikom povratka svojim časnim dekretom (Hatt-i Šerif) kao gest dobročinstva oslobodio je zemlju od poreza desetine. U Bosni s Hercegovinom bilo je više od četrdeset crkava, ali prolaskom vremena crkvena zemlja je zaposjednuta od strane uzurpatora, a crkve srušene, tako da ih je ostalo svega nekoliko. Međutim, svi prethodni veliki i poštovani sultani, po redu i slijedu, od sultana Fatiha do današnjeg pravednog vladara, novim ukazima prihvatili su i potvrđivali sadržaj visokog sultanskog ukaza, koji je sačuvan i kod svećenika. Ako bi oni po ovom pitanju uputili pritužbe, u svakom slučaju bi bile osnovane. Bilo bi to predugo polemisanje, jer ukoliko se postupi prema visokom ukazu (Hatt-i Šerif), kao prvo, to bi uzrokovalo umanjen priliv poreza desetine u fond Bosanskog ejaleta,

i kao što se zapaža, dovelo bi do situacije u kojoj bi svećenici ušli u neprimjeren sukob sa sadašnjim zemljoposjednicima. Iz ova dva razloga misli su skrenuli u drugom smjeru, i to ka obnavljanju spomenutih postojećih crkava i za neke (nove) iznalaženju zakonskog opravdanja u smislu vjerske potrebe. Prethodno, u pogledu molbi za obnovu postojećih svećeničkih odaja i izgradnju novih crkava nisu davane saglasnosti. Sada, nakon provedbe Tanzimata ne preostaje bilo kakav način da se propisi krše. Spomenuta religijska zajednica trpeći svaku muku nalazi se u teškom stanju. Za obavljanje vjerskih obreda žrtvuju sami sebe. Na taj način bi 150.000 podanika Osmanskog carstva postepeno bilo dovedeno u bijedno stanje.

Zaključak

Svi svećenici u Bosanskom ejaletu poštuju sultana Fatih Mehmed-hana poput Isaa, neka je mir s njim, a njegov, s dobročinstvom i pažnjom, izdati ukaz (Ahdnamu) drže poput Svetog Evandjelja. On je dajući Ahdnamu časnim ogrtačem/hilat-i fahire zaogrnuo (primatelja Ahdname). Isti ogrtač se tretira poput Hirka-i saadeta (Poslanikova ogrtača kod muslimana), kojeg iz poštovanja stalno obilaze. Prethodno su saznali da se potpuna odanost prema vladarima koji dolaze iz ove dinastije smatra obavezom i načinom veličanja vjere, te na taj način obrede obavljali. Ovaj put je to očima viđeno u Fojničkom samostanu. O ovom pitanju i u svakoj situaciji odluku donosi onaj ko je nadležan. 9. džumadel-evvel 1229. H/18. februara 1853. godine.⁴³

Inženjer Ešref

⁴³ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.9.

DOKUMENT III

Originalna molba sultanu od strane gvardijana samostana
u Fojnici, Kreševu i Sutjesci
-februar 1853.-

Slavodobitno Carsko Veličanstvo! Naš Primilostivi Gospodaru!

Bog svemogući koi carstva i kraljevstva ovoga svijeta daje po svetoj svojoj volji komu on hoće, ovo malo Kraljevstvo Bosnu starinom katoličko nazad 400 godina predao je Vašeg Veličanstva neumerlomu Pradiedu Sultan Fathi Mehmedu II koi svojom dobrovoljnostju ganut prema katoličkom zakonu upisa svojom vlastitom rukom u Ordii⁴⁴ pod čadorom svoj sjajni Hati-Humajun⁴⁵, i dade sa zakletvom nami Ruhbanim⁴⁶ isvemu našem Milletu⁴⁷ Katoličkom Serbestiu⁴⁸ u mahlu⁴⁹, džanu⁵⁰, u harzu⁵¹ i klisama⁵². Istina je da poslije Fetha⁵³ različiti deveri⁵⁴ Bosanskog vilajeta ove Serbiestie pokvariše, Cerkve i Manastire oboriše, zemlje i čiflike⁵⁵ pograbiše tako, da vas Katolički millet ostade stisnut na tri glavna manastira Fojnicu, Kreševo i Sutisku, no istina je i ovo, da u svakom deveru milostive oči svih Carah bilesu otvorene osobito na naš millet Katolički, kako sviedoče nebrojeni Fermani⁵⁶ koje u rukama našim deržimo. Ali spomenuti Fermani i sve druge Carske milosti vazda su nalazile u Bosni tvrde zaprike, osobito što se tiče popravljanja starih Cerkavah i Manastirah, i gradje novih, ter tako millet Katolički veliku je muku terpio u svomu zakonu, na kiši, na sniegu, na suncu i na zimi, a mnogi osobito medjaši tražili su u susiednoj Austrii cerkve za učiniti svoja molenja gonuti željom za svojim zakonom.

⁴⁴ Osmanska vojska.

⁴⁵ Carski ukaz.

⁴⁶ Monasi.

⁴⁷ Religijska zajednica.

⁴⁸ Sloboda.

⁴⁹ Mal - imetak.

⁵⁰ Džan - život, duša.

⁵¹ Arz - čast.

⁵² Kilise tur. - crkva.

⁵³ Osmansko osvajanje.

⁵⁴ Patnja, tegoba.

⁵⁵ Zemljišni posjedi.

⁵⁶ Zvanični sultanski dekreti.

Evo sada po milosti Božjoj uvodeći se u Bosni srećni Tanzimat⁵⁷ pod upravom Pravednih Većilah⁵⁸ Vašeg Veličanstva Valie⁵⁹ Bosanskoga Huršid-Paše i Poslanika Kiamil-Paše Kojim smo pružili naše molbenice milostju Carskog Vašega pogleda diže se i ova zaprika, i bi dopušteno nama Ruhbanim i našem milletu Katoličkomu da možemo čerestu⁶⁰ pripravljati za na nekoliko miestah stare Cerkve popraviti i razprostraniti, a na nekoliko miestah nanovo iste načiniti, i daće nam istinito na ovi posao što pria Carski Fermani po njihovom nastajanju biti pribavljeni. Ovim načinom millet Katolički stoji posve zadovoljan i upokojen, što se u spomenutim miestim moći će pod krovom Bogu moliti za Srećno zdravlje i vladanje Vašeg Carskog Veličanstva.

Mi dakle niže podpisani stariješine od triuh glavnih Manastirah Fojnice, Kreševa i Sutiske, probudjeni ovom velikom Carskom milostju prosterti po zemlji pred Vašim Veličanstvom na ime svih Ruhbanah Bosanskih svega viernega Milleta Katoličkoga s ovim našim rukopisom potvrđenim našim podpisim i pečatim, iz dubinah naših srca zafaljujemo na ovlikoj Carskoj milosti, i obvezujemo se svedjer danom i noćju Boga Svemogućega moliti ta stalno zdravlje i dugovieko vladanje Vašeg Carskog Veličanstva i doskoršanja našeg života onu viernost prama Vešem Pristolju obderživosti koju smo dielom ukazivali od 400 godinah do danas.

Pisano u Sarajevu dana 21. Veljače mieseca god. naše 1853.

Vašega Carskog Veličanstva Priponizni i vierni podložnici Glavnoga manastira Fojnice Guardian Glavnoga manastira Kreševa Guardian Glavnoga Manastira Sutiske Guardian⁶¹

Pisano u Sarajevu dana 21. Veljače mieseca god. naše 1853.

Vašega Carskoga Veličanstva

Priponizni i vierni podložnici

Glavnoga manastira Fojnice.
Guardian

Glavnoga manastira Kreševa
Guardian

Glavnoga Manastira Sutiske
Guardian

⁵⁷ Reforme.

⁵⁸ Vekil - većil: punomoćnik.

⁵⁹ Namjesnik, guverner.

⁶⁰ Drvena grada i građ. materijal.

⁶¹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.15.1. i İ.HR. 96.4689.11.1-2.

DOKUMENT IV

Službeni prijevodi katoličkih arzuhala sa bosanskog na osmanski
-februar 1853.-*Prijevod*

U vrijeme uvaženog Sultan Fatih Mehmed-hana, lahka mu zemlja bila, 1463. godine bosanski katolici su imali trideset tri crkve. Naposljetku su neki nepravедni muslimani, bez ikakvih instrukcija Osmanske države, zaposjeli njihove crkve i zemlju. Danas je od velikih i malih crkava preostalo svega njih pet. Nešto prije, fratri ovoga mileta od trojice vezira i Omer-paše radi obavljanja vjerskih obreda tražili su da se sagrađe dvije nove crkve i šest kapela proširi, ali dozvole nisu date. Kada su uglednom inspektor paši sa uvaženim Huršid-pašom predali zahtjev, njih dvojica su dali saglasnost. Imenujući odmah Ešref efendiju za ispitivanje stanja, spomenute crkve su i terenski pregledali, pa će za njihovu gradnju i obnovu izdati saglasnost. Spomenuti Ešref efendija, kao jedna savršena ličnost, ovo ljeto je, također, na Bašçaršiji u Sarajevu sagradio jednu jaku vojno- policijsku karaulu. Katolička zajednica, koja broji 150.000 duša, za obavljanje vjerskih obreda imala je samo pet crkava. Kada u prazničnim danima dođu obaviti obrede, crkva ih ne može sve primiti. Ostajući na otvorenom, zimi na hladnoći i ljeti na vrućini, podnose dodatni napor i teškoće. Sada ovim putem spomenuta zajednica izražava radost zbog izdavanja odobrenja, ujedno se moleći za Osmansku državu i dvojicu spomenutih uvaženih visokih dužnosnika.⁶²

Prijevod katoličkog arzuhala

Bog, Koji nema premca, kome želi dati vlast, ukaže mu dobro dodjeljujući mu je. U prijašnjim vremenima područje Bosne bilo je kraljevina. Ova zemlja je čistom Božijom milošću i pažnjom prije 400 godina pripala uvaženom sultan Fatih Mehmed-hanu, lahka mu zemlja bila. Katolička zajednica pokorno i odano time je bila ponosna. Rahmetli Fatih prema podanicima katoličkog mileta s krajnjom brižnošću i milošću dozvolio je obavljanje obreda ostavljajući naše crkve slobodnim. U carskom šatoru svojom časnom rukom, u zaglavljju carskim rukopisom ukrašenim tugrom/ambblemom, dodijelio nam je visoki dekret (Ahdnamu). Već dugo vremena (ugovor) nije poštovan, pa je od

⁶² T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.8.1.

strane nekih zulumčara došlo do uzurpacije. Tako su naše crkve u potpunosti se urušile, a zemljišni posjedi oduzeti i razdijeljeni. Preostale su nam samo tri crkve, pa za obavljanje obreda nailazimo na mnogo poteškoća. Nekoliko crkava bi trebalo izgraditi kao nove, a neke obnoviti i proširiti. Iako smo od uvaženih prethodnih bosanskih valija u molbama to tražili, odobrenja nisu izdavana. Naša zajednica je bila duboko razočarana. Međutim, neka Bog našem dobročinitelju bez premca, gospodinu Padišahu, podari dug život i zdravlje. Nakon što su molbe upućene bosanskom valiji Huršid-paši i uvaženom inspektor paši, izdato je odobrenje i ukazano dobročinstvo za obnavljanje naših crkava. Povodom toga naš milet je presretan, ali i zbunjen ne znajući na koji način se pomoliti. Sada će cijela naša zajednica imati lagodnije uslove. Zahvaljujući pomenutim uvaženim visokim dužnosnicima, prema nama nije učinjena nepravda ili prijestup. Sada će naš milet za uvaženog dobročinitelja gospodina Padišaha danju i noću moliti. Obavezno zahvaljujući na izdanoj visokoj dozvoli za gradnju naših crkava, smogli smo hrabrosti ovaj arzuhal naše malenkosti uputiti i dostaviti.⁶³

⁶³ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.6.1.

DOKUMENT V

Izveštaj austrijskih printanih medija o dopuštenu gradnje crkava -februar 1853.-

Narodne novine, Zagreb, 27. siječnja 1853.

Iz Sarajeva 19. siječnja. Franciskani od tri manastira bosanska predali su molbenicu na upravljajućega Huršid-pašu i došavšeg carskog komisara Ćamil-pašu, da im dozvoli visoka porta zidati dvie cerkve na novo, a šest malih kapelah razprostraniti. Ovu molbu činili su oni i za priašnja tri vezira i samoga Omer-paše, ali zaludu su bila sladka sva obećanja njihova do današnjega dobrog Huršid-paše; on je u porazumljenju s Ćamil-pašom za malo danah odgovor povoljni dao i odmah opremio za izviditi i izmieriti te bogomoljnice, koje se imadu ponavljati i graditi, carskog inžinira Ešref-efendiu, koji je dosta izkustva pokazao lietos Sarajevo regulirajući i jednu ukusnu stražarnicu na glavnom tergu (baš-čaršii) načinivši. Ako ovo nastojanje franciškanima za rukom podje, svakoga kerstjanina obasjat će sunce od takve carske milosti, jerbo za jedan narod neima gore pečali ni progonstva, nego kad mu se svetotajstva od zakona pogaze, cerkva i oltar sruši, da neima znaka od viere ni zakona. Ovako je kristjanluku u Bosni bilo. Za 150 hiljadah katolikah više nije nego pet cèrkavah, i to tiesnih i ubogih bilo, a ostali narod vas pod krovom božjim, to jest pod nebom i na vručini lietnoj i na mrazu zimskom Bogu se je klanjao i molio. Godine 1463., kad je sultan Mehmed II. Bosnu osvojio, bilo je katoličkih cèrkavah i manastirah sa svojim imanjstvima 33, pak je ove sve progonstvo tursko, osim tri gori rečena srušilo, i imanjstva, zemlje osvojilo preko zapoviedi i zakletve istoga sultana, koji je sa svojeručnim fermanom ove cèrkve osigurao i uzgor ostavio. Ovi slavni rukopis živi i sada, ali nije mogao više od tri manastira protiva razuzdanom i biesnom fanatizmu turskom obraniti i uzdržati. Evo sada s ovim pèrvim primierom može se uciviljeni kèrstjanluk ufati, da će njegove svetinje pod blagom sienom carske milosti napredovati. Živio sultan Medžid! Živili dobre paše Huršid i Ćamil!*)

*) Samo da bi ovi čestiti carski ljudi hteli oko svoje obratiti ina onake opačine, koje su u jučerašnjem broju ovih novinah iz sandžakata tuzlanskog, nahie gradačke i bèrkanske vierodostojno prijavljene.⁶⁴

⁶⁴ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.10.1.

DOKUMENT VI

Predstavka velikom veziru i sultanska saglasnost za popravku i gradnju crkava -mart 1853.-

Predstavka moje malenkosti uvaženoj strani velikog vezira

Poštovani gospodine,

u Bosanskom ejaletu prema prethodnoj odluci trebaju se popravljati i graditi nove crkve, o čemu se ovdje ponovo piše. Zbog važnosti pitanja koje ne dozvoljava gubljenje vremena, hitno i na licu mjesta treba povesti procedure. Crkve koje će se iznova graditi su katoličke, a kako se pravoslavni ne bi osjećali zapostavljeno, bit će moguće i njima izdati odobrenje za gradnju dvije nove crkve. U tom smislu, spisi poslani ministarstvu kao odgovor rumelijskog inspektora uvaženog Kamil-paše i bosanskog valije Huršid-paše, i to u vidu zajedničkih dopisa objedinjenih sa ostalim različitim dokumentima, predloženi su uvaženoj sultanskoj instanci. Inženjer koji je imenovan za ovaj zadatak, Ešref efendija, gore je u detaljnom izvještaju na marginama istakao da katolički millet ima šest crkava za popravku i proširenje. Kako bi ovaj millet mogao obavljati vjerske obrede i kako ne bi išao na drugu stranu (državu), u tom smislu prema viđenoj potrebi izdata je dozvola za gradnju tri nove crkve. Za crkve pravoslavnog mileta trenutno se radi procjena i terenski uvid. Oba mileta su zbog dobijanja carskog odobrenja sačinila i dostavila dopise zahvale, što je vidljivo iz pojedinosti same predstavke i izvještaja. U pomenutom detaljnom izvještaju date su dužine, širine i visine crkava u vezi čije je gradnje prethodno izdato carsko odobrenje. U tom smislu i prema aktuelnoj potrebi izdat će se devet visokih fermama/dekreta. U svakom slučaju, kada se izda visoki dekret sultanske instance, prema njemu će se i postupati. Kako na popravku i gradnju ovih crkava gledaju stranci, može se vidjeti iz austrijskih novina po imenu 'Zagreb', koje se štampaju lokalno i čiji se jedan članak šalje u prilogu. Drugi spis spomenutog inspektora koji je pristigao dat je također na uvid uvaženoj carskoj strani. Službena bilješka je sastavljena uz obrazloženje.

2. džumade-l-uhra 1269. H/13. mart 1853. godine.

Ovaj dokument je stigao pod ruke velikog vezira i uz ostale različite spise dat je na uvid sultanskoj instanci. Prema pripremljenim pitanjima velikog vezira (istizan) u spomenutom izvještaju navedene su dimenzije dužinom, širinom i visinom za izgradnju crkava. U tom smislu, izdavanje potrebnih devet fermana/dekreta i proklamovano carsko naređenje smatraju se visokom potrebom. Prethodno spomenuti spisi vraćeni su ponovo strani velikog vezira. Krajnja odluka o ovome pitanju pripada onome ko je nadležan.

عظمتانو افتم حضرتك
بوسه بالنده نمرد و بگردا نستی مقدما فرایکرا اولده کبکرا رخصتی بوزیر بکار باز یولوب وقت ضایع ایکنده اهیت ماده مانع اولقدنه نیشی هر ماه بکجه افشا ارنک رسیا
اجرا اولنی و بگردا باید عهد کبکرا قولک کیسی اولوب - ورم ملت باقی نماند - و ملا میوچده حکمدا و لو رایس - و ملا میوچدی ایچ بگرد کبکرا انسه وقت ویرجه
هفته باز یولده خیرات نادی - جوابا - ورم ایچ مقفی رولتو کامل یات - بوسه والیه ضوینده یات حفظه طرفه واردا اولده خیرات مشکره واردا و مقرر سید بر
مظفر علی جناب یار نیشی جو یولده میوچده عرصه و تقدیم قرنی بوضوح و تعبیه قناده مندی اشراف افشا ارنک بالای تکلاو حققتا مننده اولقدن کوسندلید و بگرد قولک منک
موجود اولده انی عدد کبکرا ارنک تعبیه و فصلجه ملت رقرورنک اجرا ییله ایملک اوزره - و طرفه کیم مدی حنده مقفی کونیا ده - و بگرد کبکرا ارنک بگردا انسه
رخصت ویرلی - و ورم منی کبکرا ارنک رخصت و معاینه سردست اجرا بولنج اولدنی و معینه رقرورنک بوزیر مد نظر ساعده سیه اولدرنده طولی و تر و عاوی
تقدیم و تقدیم اندکری عرصه و حفظ کوندر لیک نر زایا اتمالنده مشایه اولقله نکرانده حققتا مننده مقدار طول و عرصه و قدری یاد قمنی - اولده کبکرا ارنک
مقدم ساحتی بزی صدور بوزیر اولده ادا سیه حقت مکانک موچی ان اولنی بانه افشا ایمله حفظ قدر فرمالیک اصدای خصوصه هر نوع امر و فرمان
خایض و قنایه مقام و سر و قدر و بوزیر مقضا علی اجرا اولدنی و بکبکرا ارنک تعبیه و انسی انظار - امیده رضوینده تعبیه و اولدنی بیده اصرار و غرض اولده
نغراب نام محمد طبع افشا غرضه کوبیولده برقرورنک کوندر لیکه را مقفی ملت ارنک نواز دایده و بگرد رخصت خیرات و رضوینده رسولی طر سکت - فاضل حضرت
ناصیه جرحه و بگرد میوچده تقدیم اولدنی بایله مشکره نادی تقدیم افشا

86

DOKUMENT VII
Prijevod molbi bosanske pravoslavne zajednice
-februar 1853.-

-Molbe bosanskog mitropolita-

Moj uvaženi gospodine,

moja malenkost obnaša dužnost mitropolita. U Bosni su nastanjeni hrišćanski podanici u ime kojih koje se upućuje molba i kojima je radi obavljanja vjerskih obreda potrebno obnoviti crkve i zgrade, a neke kao nove napraviti. Prethodno sam dostavio arzuhal vezirskoj instanci. Ovom prilikom ću spomenuti da se u kasabi Visoko i njenoj nahiji nalaze nastanjen sveštenik i skupina hrišćanskih podanika koji uputiše molbu. Od spomenute kasabe na deset minuta nalazi se zborna crkva, i to na poznatoj zemljišnoj parceli sa ostacima prethodne gradnje. Upućuje se molba strani uvaženog i strahopoštovanog gospodina Padišaha da se izda visoki dekret, jer je u toj nadi ovaj arzuhal sačinjen i predan. O ovom pitanju i svakoj situaciji krajnja odluka pripada onome ko je nadležan.

Odani sluga Prokopius

Mitropolit za Bosnu i okolinu, trenutno⁶⁶

Pod mojim ingerencijama u kadilucima Bosanskog ejaleta nalaze se urušene crkve i bogomolje koje su u potrebi za obnovom, a na nekim mjestima i nova gradnja, o čemu se dostavlja pojedinačni popis

U kadiluku Tešanj, i istoimenoj kasabi i nahiji, postoji jedna manja crkva. U varoškoj mahali samog Tešnja, u kojoj nema muslimanskih kuća, postoji potreba za gradnjom jedne crkve.

U kadiluku i nahiji Derventa u osnovi nema crkve, pa postoji potreba da se u samoj Derventi sagradi jedna crkva.

U samoj Banjaluci je bila jedna bogomolja koja je zapaljena od strane nepoznatih razbojnika, pa je potrebno da se iznova sagradi.

U Banjalučkom kadiluku nalazi se palanka Prnjavor, pa je radi obavljanja vjerskih obreda potrebno odobrenje.

U istom kadiluku u selu Šljivno potrebno je obnoviti jednu crkvu.

⁶⁶ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.3.1.

U kasabi Prijedor je bogomolja zapaljena od strane razbojnika, pa ju je potrebno iznova izgraditi.

U Starom Majdanu jedna stara crkva je u potrebi za obnovom.

S druge strane rijeke Une nalaze se sela Vrelo, Gata i Rujnica koja su u potrebi za jednom bogomljom. Pošto uz samu granicu postoji crkva, za obavljanje obreda prelaze na tuđu teritoriju. Za tu namjenu u okruženju postoji jedno odgovarajuće mjesto.

U nahiji Petrovac nalazi se polje Bilaj i u njemu crkva koja treba obnovu.

U blizini Kulen Vakufa nalazi se selo Prkosi, pa postoji potreba da se na starim temeljima sagrađi crkva.

Na obroncima Kulen Vakufa nalazi se selo Gornji Unac, pa postoji potreba da se na starim temeljima sagrađi crkva.

U kasabi Zenica je u svrhu održavanja obreda potrebno izdati naredbu za gradnju sveštenikove kuće.

U nahiji Glamoč još otprije za obavljanje obreda podigli su šator, pa je potrebno sagrađiti crkvu.

U kadiluku Čelebi Pazar/Rogatica u samoj kasabi i nahiji u osnovi nema crkve, pa je u Glasincu na temelju stare crkve potrebno sagrađiti crkvu.

U Bihaćkom kadiluku nalazi se selo Grmuša i njemu urušena crkva koju treba popraviti.

U samoj kasabi Visoko u svrhu održavanja obreda potrebno izdati naredbu za gradnju sveštenikove kuće.

Odani sluga Prokopius

Mitropolit Bosne i okoline, trenutno⁶⁷

Moj uvaženi gospodine,

još od svoga djetinjstva uvijek sam iskazivao prijateljstvo i iskrenost prema vječnoj Osmanskoj državi. Sultanskom milošću i pažnjom, ukazana mi je počast stupanja na čelo Bosanske mitropolije. Hrišćanski podanici u Bosni, po već zadanoj obavezi i ustaljenoj tradiciji, još od davnina prilikom okupljanja u crkvama upućuju molitve spominjući uvaženog vladara i sultana: 'Neka Bog podrškom njegovoj vladavini ovjekovječi njegovu državu do Sudnjeg dana i

⁶⁷ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.4.1.

dadne mu da nadjača i pobijedi neprijatelje vjere i države', što predstavlja molitvu nakon obreda. Pošto kontinuirano treba izvršavati obaveze zajednice i obavljati vjerske obrede, potrebno je i znati da su brojne crkve urušene, kao i da ih na nekim mjestima nikako nema. Nametanje obaveze ljudima da prelaze velike udaljenosti je teško. Uskraćene su im uobičajne stvari, nisu se mogli skrasiti i nastaniti na jednom mjestu, te su se selili i živjeli u stanju bijede. Urušene crkve i bogomolje su u potrebi za obnovom prema ovjerenom defteru, a za gradnju novih na nekim mjestima trebaju naredba i carski ukaz. Veoma je izvjesno da će se uz zalaganje spomenutih plemenitih dužnosnika to i realizovati. Arzuhal je sastavljen i predat veziru. O ovom pitanju i svakoj situaciji krajnja odluka pripada onome ko je nadležan.

Odani sluga Prokopius

Mitropolit Bosne i okoline, trenutno⁶⁸

-Molbe zborničkog mitropolita-

Izveštaj grčko-pravoslavnog mileta

Neka Uzvišeni Bog našem slavlom Padišahu povećava život i carsku sreću iz dana u dan. Odane sluge i podanici na ovaj način iskreno od srca otpočinu pojašnjenje stanja: Reforme koje su sprovedene u ostalim osmanskim provincijama s ciljem postizanja općeg dobra utjecale su i na Bosanski ejalet. Svi podanici u Bosanskom ejaletu uživaju mir, sigurnost svojih imetaka, života i časti, kao što se u potpunoj slobodi bave svojim poslovima i zaradom, na svaki način moleći za dug život uzvišenog sultana. Oni su zbog nepostojanja crkava i kuća za sveštenike u svrhu obavljanja vjerskih obreda već odavno prelazili na stranu Austrije i Srbije. Dok smo ponizno obavljali svoje pravoslavne obrede i iskazivali potrebu za izdavanjem sultanskog odobrenja, stigla je saglasnost za gradnju potrebnih crkava i ostalih vjerskih objekata. Slušajući riječi rumelijskog inspektora, uvaženog Kamil-paše, i valije Bosanskog ejaleta, poštovanog Huršid-paše, zaronili smo u more sreće, srca su nam zadrhtala i suze na oči udarile. Zbunjeni smo ne znajući kako izraziti zahvale na izdavanju visoke saglasnosti. Moleći Silnog Gospodara ljudi Koji se odaziva, prisjećali smo se, kao odrasli muškarci, žene i djeca, našeg uvaženog i cijenjenog baštinika blagodati, gospodina Padišaha. Dok su nam duše u tijelima znat ćemo za svoj

⁶⁸ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.5.1.

dug. Hvala Bogu da nakon Tanzimata nema više prethodno viđenih nepravdi i drugih stvari. Svi uživaju sigurnost, srećni su pod zaštitom Padišaha i osjećaju blagostanje. Prema tome, naša situacija se uveliko poboljšala, kao što cijela zajednica izražava zahvalnost na carskim dozvolama za gradnju i proširenje naših bogomolja. Otkad nas je uvaženi bosanski valija počastio dolaskom, ostavljajući svoj lični spokoj i mir, ambiciozno je u skladu sa visokim zahtjevima nastojao ispuniti potrebne povode za ostvarenje blagostanja i duševnog mira za podanike uzvišene Osmanske carevine. Već dugo smo molili da se ove stvari u Bosanskom ejaletu ne izostavljaju. Mi smo sa ovim dopisom pojasnili stanje.⁶⁹

Moj uvaženi gospodine,

neka Uzvišeni Bog našem samilosnom dobročinitelju i gospodinu dadne dug život, uspjeh, respekt i dobročinstvo. Nezasluženo obavljam poziciju mitropolita. U Zvorničkom sandžaku su nastanjeni hrišćanski podanici koji za obavljanje vjerskih obreda, kako je gore obrazloženo, imaju tijesne i urušene crkve. Na nekim mjestima su radi održavanja obreda također potrebne bogomolje, što se premilostivom vladaru Padišahu daje na razmatranje i odluku. Tijesne i urušene crkve bi bile iznova sagrađene u širim dimenzijama, a u vezi mjesta u kojima nedostaju bogomolje moli se za visoko odobrenje gradnje barem sveštenećkih kuća. Upućujući ovu molbu u ime odanih podanika, moja malenkost je sačinila arzuhal i smogla snage da Vam ga uputi. O ovom pitanju i svakoj situaciji krajnja odluka pripada onome ko je nadležan.

Početkom džumadel-evvela 1269. H/10. februara 1853. godine

Odani sluga Agatiklos

Mitropolit za Zvornik i okolinu, trenutno

U Gračanici se nalazi selo Osječani i u njemu stara crkva koja je potpuno urušena, pa bi se sa njenim uklanjanjem izgradila nova.

U istom kadiluku nalazi se palanka Modriča i u njoj varoškoj mahali stara crkva, koja je također urušena. Traži se dozvola da se njenim uklanjanjem izgradi nova.

⁶⁹ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.7.1.

Također, u varoškoj mahali Gračanice urušena je sveštenikova kuća, pa se zbog toga traži dozvola za njen popravak.

U istom kadiluku nalazi se selo Koprivna u kojem je radi obredoslovlja potrebno izgraditi kuću za sveštenika.

U istom kadiluku u selu Milosavci nalazi se prazna sveštenikova kuća, pa se traži dozvola za obavljanje obreda.

U istom kadiluku nalazi se selo Vranjak u kojem je radi obreda potrebno napraviti jednu kuću za sveštenika, pa se za to traži dozvola.

U kasabi Brčko nalazi se varoška mahala u kojoj je stara crkva potpuno urušena. Njenim uklanjanjem bi se izgradila nova i veća, za što se traži dozvola.

U istoj kasabi u mjestu Zovik za obavljanje obreda traži se dopuštenje izgradnje kuće za sveštenika.⁷⁰

روم من محضر ریزی ترجمه شده

جناب صد سوکنو بادشاه عز و جل شاهزادی کوه بلو نه زیاده بر سوکنو بوضوفا رعایا قهریه بود که به با نه کینه خوبانیز
ایرینک ستر ایلالت شاهزاده اید بر سوکنو نیکبانه خبریه اصول منشیو له هابلی ایو بونه ایکن اوزرنک وضع سابه برادی
صد رعایا قهریه مال و جاده و عرصه و ناموسند امیه اولر نه کال انجند کار و کینه مشغول اولوب هر صورت رعایا نرایه
ایا سم عروتنک نه جداره عه سوانجه انکس اولدیر واسکده اجزای ایسه انکس ایچونه کیم دیایس خانه لرین بولسید قشوق
نیمه الکانه و صبریه طرفه کیم عبادیه ایو بیو ایلمه بو عاچر روم ایلیق بونیه رعایا قهریه نظر اولدوری مساعده شاهانه
اوزرنه قروض اولر کیم لر اید ستر عبادیه لرینک انت نه مساعده بولر لیلی روم ای طفری مفتی حضور کاطیا
و بونه ایکن والیه خورید یات حضراته سولمید بمرسته حایو بولر کیم لر اید و دیده لرین کرایه اولدیری مالیه بولر
علیه بفضل تشکریه حکمرانی شیر وید و ستر دانه اجاقخانه سب الانم سوکنو و قدر ندو و نعمت بختنر یار شاهزاده
رعاشی کوجک و بیول واروف یاروند کار ابدل و جعفر ترش بولندخ ایلمک بودج بولر لر الحمد لله که نیکبانه نه
اول کور بونه نیکبانه و ستر دانه برش قالدی و هکس دانه امتیعه ذوق و ساد ایسایه نه یادت هیه صفویه رفاه حال اولر
نایلیه سغیر صد حال لرینک ایدر کنده و عبادتخانه لرینک مجددا انت و لذیعه از راه بولر ساعده جلد نه ستر دانه
مجدد تشکری و شرایه دایا حضراته بولر لر نیشیف بولر لر خواب و راهنی نیکم جلدیه سلطنت نه نیک نیکه حال و ارامه بای
موجیه اولدر ایلیک اشکانه بدو خدمه و رفاه عه همت بولر مرقع اولدر ایدر انکس ملک جود وقت ایو بونه بالنده ناکه بر لیسج حایو اولدیر
ایو محضر لر بیانه بادره ایدل

⁷⁰ T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.2.1.

Zaključci

U temelje islama ugrađena su i pravila visoke tolerancije prema Sljedbenicima Knjige, Jevrejima i kršćanima. Muslimani su se kroz dugu historiju pridržavali zadanog kur'anskog principa: "Nema prisile u vjeru" koji je postao osnova za uređivanje odnosa prema nemuslimanima. Omer, na samrti, savjetovao je onoga koji će nakon njega preuzeti odgovornost vlasti da se poštuje dogovor i da se ustane u odbranu nemuslimana.

Vjerovatno kroz dugu islamsku historiju znala su se desiti i određena sporadična odstupanja, ali ona ni u kom slučaju nisu odražavala systemske moralno-etičke kodekse islama, već samo trenutnu slabost muslimana. Uostalom, i sami kršćani su hvalili tolerantni odnos islamskih osvajača.

Islamsko pravo, uzimajući u obzir poseban status Jevreja i kršćana, također pobliže je definisalo status i odnos prema njihovim bogomoljama. Kada su nemuslimani prihvatili da žive pod garancijama islamske vlasti, njihove bogomolje nisu bile uklanjane. U gradskim područjima dobijenim mirovnim sporazumima bilo je dozvoljeno graditi nove bogomolje ukoliko bi teritorija sporazumom pripadala nemuslimanima. Nije ih bilo dozvoljeno graditi u gradskim područjima koja su osnovali muslimani.

Prema tome, pravne odredbe su ograničavale ili isključivale mogućnost pariteta ili dominacije nemuslimanskih bogomolja u urbanim gradskim naseljima u kojima su muslimani većina, upravo kao što danas muslimanima u većini zapadnih država nameću ograničenja pri gradnji džamija.

U Bosni i Hercegovini prilikom osvajanja 1463. godine zatečene su 33, a prema nekim navodima i više od 40 katoličkih crkava. Sultan Mehmed Fatih bosanskim katolicima tada je dodijelio Ahdnamu, koju su sultani u narednim generacijama poštovali. Vremenom su mnoge crkve srušene ili zaposjednute, tako da ih je 1853. godine svega pet bilo u upotrebi.

Na području Bosne i Hercegovine tokom osmanske vladavine crkve su obnavljane i građene uz strogo poštovanje starih dimenzija i zakonskih okvira. Osmanlije su od Tanzimata 1839. postavili nešto olakšanje zakonske okvire za obnovu i gradnju crkava. Katolička religijska zajednica, koja je tada brojala 150.000 podanika Osmanskog carstva, nalazila se u teškom stanju, jer su u nedostatku molitvenog prostora vjerske obrede obavljali pod otvorenim nebom, kišom i snijegom.

U nedostatku bogomolja u pograničnim dijelovima Bosne prelazili su na teritoriju Austrije, odnosno Dalmacije i Slavonije. Iz ove greške Osmanlija, koju

su počeli ispravljati s velikim zakašnjenjem, slobodno se može konstatovati jedan od ključnih razloga debosnizacije domaćeg kršćanskog i hrišćanskog stanovništva i njihovo prihvaćanje hrvatskog, odnosno srpskog nacionalnog identiteta.

Za Osmanlije je ova problematika postala izuzetno osjetljiva zbog političkih odnosa, sve češćih srpskih ustanaka i straha da i katoličko stanovništvo bude uvučeno u pobune.

U transkripciji, prijevodu i analizi dokumenta iz 1853. godine zabilježene su molbe, izvještaji i dozvole za obnovu šest i gradnju tri nove katoličke crkve u Bosni: Kreševu, Dolcu, Gučoj Gori, Livnu, Vidošima, Sutjesci, Varešu, Zoviku i Plehanu.

Kroz istu skupinu dokumenata evidentirane su i molbe bosanske pravoslavne zajednice i njenih predstavnika za obnovu vjerskih objekata. Bosanski mitropolit je tražio obnovu starih i gradnju novih crkava i svećeničkih kuća u Tešnju, Derventi, Banjaluci, Prnjavoru, Šljivnom kod Banjaluke, Prijedoru, Starom Majdanu, selima Vrelo, Gata i Rujnica (Cazin), Bilaju kod Bosanskog Petrovca i Prkosima, Gornjem Uncu kod Kulen Vakufa, Zenici, Glamoču, Čelebi Pazaru/Rogatici, Grmuši kod Bihaća i Visokom. Zvornički mitropolit je isto tražio za Osječane kod Gračanice, Modriču, varoš u Gračanici, selo Koprivnu, Milosavce, Vranjak, varoš Brčko i selo Zovik.

Inžinjer Ešref efendija u koordinaciji sa bosanskim valijom Huršid-pašom i rumelijskim mufetišom Kamil-pašom izvršio je pregled i podnio detaljan izvještaj. Nakon završetka svih procedura izdati su visoki fermani za devet katoličkih i dvije pravoslavne crkve. Pripadnici obje zajednice/mileta duboko su se zahvalili na sultanskom razumijevanju problema, blagovremenom odgovoru i odobrenju. Zahvala je posebno upućena od gvardijana tri samostana u Fojnici, Kreševu i Sutjesci u ime katoličke, te mitropolita bosanskog i zvorničkog u ime pravoslavne zajednice. Nakon ovih odobrenja do kraja osmanske uprave u Bosni su sve lakše i učestalije izdavane saglasnosti za gradnju novih vjerskih objekata, što je evidentno iz niza dokumenata za čiju obradu u ovom radu nije bilo dovoljno prostora.

IZVORI I LITERATURA

- Arnold, T: W. (1913) *The Preaching Of Islam - A History Of The Propagation Of The Muslim Faith*, London Constable & Company Ltd.
- Demir, Emir (2021) *Kakanj u sidžilima Visočkog suda: vjenčanja, ugovori, parnice - 19. stoljeće*, Sarajevo: Udruženje Kulturni centar za edukaciju i obrazovanje Spektrum.
- Durdev, Filipović i dr. (1957) *Kanuni i Kanun-name za Bosanski, Hercegovački, Zvornički, Kliški, Crnogorski i Skadarski sandžak*, Sarajevo: Orijentalni institut u Sarajevu.
- Ebu Jusuf, Jakub (1999) *Kitabu'l-Haradž*, Kairo: El- Mektebetu'l-Ezherijje.
- El-Ajni, Bedruddin (2000) *El-Binaje šerhu'l-Hidaje*, Bejrut: Daru'l-kutubi'l-ilmijje.
- El-Ajni, Bedruddin (2007) *Minhatu'l-suluk fi šerhi tuhfeti'l-muluk*, Katar: Ministarstvo vakufa.
- El-Bejheki, Ebu Bekr (2003) *Es-Sunenu'l-Kubra*, Daru'l-kutubi'l-ilmijje, Bejrut.
- El-Belaziri (1403H) *Futuhu'l-islam*, Bejrut: Daru'l-hilal.
- El-Buhari, Muhammed (1987) *El-Džami'us-Sahih*, Dar Ibn Kesir, Bejrut.
- El-Ibrahimi, Muhammed (1997) *Asaru'l-imam Muhammed El-Bešir El-Ibrahimi*, Bejrut: Daru'l- garbi'l-islami.
- El-Marginani, Ali b. Ebu Bekr, *Bidajetu'l-Mubtedi fi fikhi'l-imami Ebi Hanife*, Kairo: Mektebe Muhammed Ali Subh.
- El-Misri, Ibn Nudžejm (bez godine) *El-Bahru'r- Raik Šerhu Kenzi'd-dekaik*, Bejrut: Daru'l-kitabi'l- islami.
- En-Nejsaburi, Muslim (2000) *Sahih Muslim*, Dar Ihja'i't-turasi'l-arabi, Bejrut.
- Es-Serahsi, Muhammed (1971) *Šerhu's-Sijeril-Kebir*, Kairo: Eš-Šeriketuš-Šerkijje.
- Eš-Ševkani, Muhammed (1438H) *El-Fethu'r- Rabbani*, Sana: Mektebetu'l-džili'l-džedid.
- Hunke, Sigrid (1423H) *Šemsu'l-Arab tasta' ale'l-garb*, Prijevod: Faruk Bajdun i dr., Bejrut: Daru Sadir.
- Ibn Abidin, Emin (1966) *Hašijetu Reddi'l-Muhtar*, Bejrut: Daru'l-Fikr.
- Ibn Kesir, Imaduddin (1420H) *El-Bidaje ve'n-Nihaje*, Rijad: Daru Aleml-l-kutub.

Ibn'ul-Humam, Kemaluddin (1970) *Šerh Feth'l- Kadir*, Kairo: Masfa El-Babi El-Halebi.

Ibnu'l-Kajjim, Muhammed (1997) *Ahkam ehli'z- zimme*, Kairo: Ramadi li'n-nešr.

Kursar, Vjeran (2015) *Franjevci i katoličanstvo u Osmanskoj Bosni i Turskoj Hrvatskoj u predmodernu doba (15-18. stoljeće)*, Zagreb: Matica hrvatska.

Arhivski dokumenti

- T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.1.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.2.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.3.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.4.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.5.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.6.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.7.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.8.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.9.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.13.9.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.15.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.11.1-2.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.8.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.6.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.10.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.17.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.3.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.4.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.5.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.7.1.
T.C. Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA), İstanbul, İ.HR. 96.4689.2.1.

Web-stranice

Von Nadine Berghausen, Džamije u Njemačkoj: Moderne islamske sakralne građevine, Goethe-Institut Bosna i Hercegovina www.goethe.de/ins/ba/bs/kul/mag/21153384.html.

HISTORY AND LEGAL FRAMEWORK: RENOVATION OF CHURCHES IN THE BOSNIAN EYALET IN 1853

Summary

This paper investigates the history and Islamic legal aspects of the renovation of old and the construction of new churches in the Bosnian Eyalet in 1853 during the reign of Sultan Abdülmecid Khan I and the mandate of the Bosnian Vali Hurşid Pasha and the Rumelian Inspector Kamil Pasha. Islamic jurisprudence defined the status of and approach to Jews and Christians, and thus also their places of worship. The Islamic expansion was not only military but aimed at spreading recognized justice, tolerance, and freedom. Many rules related to non-Islamic places of worship were established as early as the time when Caliph Omar took control of Jerusalem in 636. The paper also analyzes the status of these places of worship in classical Hanafi legal literature. In Bosnia and Herzegovina during Ottoman rule, churches were renovated and built with strict respect for the old dimensions and legal frameworks. From the Tanzimat reforms of 1839 onward, the Ottomans introduced somewhat more liberal legal frameworks for the restoration and construction of churches. In the study of the transcription, translation, and analysis of Ottoman documents dating back to 1853, petitions, reports, and permits for the restoration and construction of churches in Bosnia were recorded. The reports mention churches in Kreševo, Dolac, Guča Gora, Livno, Vidoši, Sutjeska, Vareš, Zovik, and Plehan. Additionally, requests from the Bosnian Orthodox community and the metropolitan of Bosnia and Zvornik for the restoration of their religious buildings were recorded.

Keywords: history, renovation of churches, Bosnian Eyalet, Islam, tolerance, Christians, places of worship, Tanzimat, Sharia law, Millet, Catholics, Orthodox, Metropolitan of Bosnia and Zvornik.